

ningaseks ohjeldamiseks. Selgitati ka maaparandustööde võimalusi, et rajada soo- ja metsamaadele uusi põlde.

Veel viis komisjon läbi eramõisate valdusõiguse revisjoni. Reguleerimistööde aruandes esitatud arvud räägivad enda eest – kui enne reguleerimistööde algust koosnesid Saaremaa 75 eramõisa maad kokku 20 257 lahusseisvast maatükist, siis tööde lõpetamise järel ainult 173-st. Mõisad olid seega nüüdsest peale kompaktselt koos, eraldi seisis veel mõned rannaheinamaad või metsatukad. Lõpparuanne (mille juurde on kuulunud ka atlas) esitati alles 1836. aastal.

Professor Ligi arvates on Saaremaa maamöödu ja revisjonikomisjoni arhiiv maailmas unikaalne, sest nii detailselt pole tollel ajal kaardistatud ja mõõdistatud ning boniteeritud ja kirjeldatud ühtegi teist maakonna mõõdus maa-ala. Mis aga eriti oluline – tegemist pole mõne üksiku kaardiga, vaid kartograafiliste materjalide pikaajalise pideva ja detailse aegrega. Piltlikult öeldes pole see mingi “hetkefoto”, vaid pigem agraarse arengu dünaamiline “videosalvestus”.

Ülalöeldu peaks seletama, miks jutuks olevat Saaremaa atlast on otsinud mitme põlvkonna ajaloolased: 1930. aastatel Evald Blumfeldt, 1970.–1980. aastatel Herbert Ligi, hiljem allakirjutanu. Otsiti Tartust, Riia, Leningradist (Peterburist). Ligi otsingutega kaasnes veel üks veidi huumorikas ja ajastule iseloomulik episood.

1971. aastal käivitus UNESCO egiidi all rahvusvaheline uurimisprogramm Inimene ja Biosfäär (MAB), millega 1980. aastaks õnnestus liituda ka Eesti loodusteadlastel ja ajaloolastel eesotsas Liivia Laasimeri ja Herbert Ligi. Just selle programmi käigus olevat Ligi rääkinud oma Saaremaa asustusajaloo allikate vaimustusest ka Moskvas. Nii tuli ühel päeval Tartusse teade, et meie ajalooarhiivi saabub Moskva ajaloolaste uurimisrühm, ikka sellesama MAB-i programmi raames, sest Ligi jutust innustununa on nad just nimelt Saaremaa oma uurimistöo võtmepiirkonnaks valinud. Nii ei olnud Ligi seda küll mõelnud, tema lootis ikka ise, koos oma õpilastega, selle teema kallale asuda. Ligi jutu järgi oli Moskvast tulemas 20 uurijat, neist kaks ajaloolased, ülejäänud 18 aga tõlgid ja ladina paleograafid, kes pidid oskama arhiivis vajalikud “gooti kirjas” tekstid välja lugeda. Väikeste sõjakavalustega (nagu “rasked majutusolud”, eelseisev Pargi hotelli ja vist isegi arhiivi remont) õnnestus too “invasioon” siiski tõrjuda.

Saaremaa atlase originaal asub Venemaa riiklikus ajalooarhiivis Peterburis. Mul õnnestus see leida tänu paljude erinevate arhiivifondide süstemaatilisele läbikammimisele. Tegin seda oma valmiva raamatu “Estica välisarhiivides” tarbeks. Lähiajal peaksid Saaremaa atlase koopiad meie ajalooteaduslikku ja kultuuriloolisse käibesse jõudma.

Tekst ja pildid AADU MUST,
Tartu ülikooli arhiivinduse professor